

राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोष (NARDF) को आर्थिक सहयोगमा संचालित

अर्घाखांची जिल्लामा खाद्य सुरक्षाको लागि क्षतिग्रस्त
कृषि भूमिको व्यवस्थापनद्वारा उत्पादन र उत्पादकत्व
वृद्धि गर्ने आयोजना

आयोजना सम्पन्न प्रतिवेदन

भाद्र २०६७ - चैत्र २०६९

तयार गर्ने :

CeCRED-Nepal

सामुदायिक स्रोत तथा वातावरणीय विकास केन्द्र
Center for Community Resource & Environmental Development

आभार

अर्घाखांची जिल्लामा Degraded Cultivated land management to Improve Production and Productivity for Food Security गर्नको लागि तयार पारिएको यस आयोजनालाई सफलतापूर्वक कार्यान्वयन गराउन धेरै व्यक्तित्व तथा संघ संस्थाहरूबाट अमूल्य सहयोग प्राप्त भएको छ । आयोजना सम्पन्न प्रतिवेदन तयारी गर्दा सर्व प्रथम सहयोगकर्ताहरू लाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहान्छौ ।

यस संस्थालाई अर्घाखांची जिल्लामा Degraded Cultivated land management to Improve Production and Productivity for Food Security आयोजना सञ्चालन गर्ने अवसर दिएकोमा राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोष सचिवालय प्रति आभारि छौ । यसका साथै कार्य प्रगति हेरी आवश्यक प्राविधिक सरसल्लाह दिने सचिवालयका वरिष्ठ कार्यक्रम अधिकृत श्री तारा कुमार श्रेष्ठ, स्थलगत अनुगमन गरि उत्साहित गराउने कार्यक्रम अधिकृत श्री डा. परवेज आलमसमेतलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहान्छौ ।

यस आयोजनालाई अर्घाखांची जिल्लामा प्रस्तावित गर्न र संचालन गर्न एउटा स्थानीय साभेदार संस्थाको रूपमा देखिई उल्लेखनिय भूमिका निर्वाह गर्ने RHDC र त्यसका अध्यक्ष श्री शम्भु पोखरेललाई हाम्रो संस्थाले कहिल्यै विसर्न सक्ने छैन । यस आयोजनाको लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न उल्लेखनिय योगदान पुऱ्याउनु हुने श्री शम्भु पोखरेल र उहां आवद्ध RHDC लाई हृदय देखिनै आभार व्यक्त गर्न चाहान्छौ ।

त्यसै गरि साभेदार हुन सहमति भई आयोजना संचालन गर्न अमूल्य सहयोग पुऱ्याउने जिल्ला कृषि विकास परिवार अर्घाखांची प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहान्छौ । यस आयोजनाको लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्नुहुने जिल्ला कृषि विकास कार्यलयका वरिष्ठ कृषि विकास अधिकृतद्वय श्री यम नारायण देवकोटा एवं श्री कमान सिंह थापा मगर ज्यूहरू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहान्छौ । आयोजनालाई सफल बनाउ आफ्नै काम ठानेर अहोरात्र खटेर प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउनु हुने कृषि सेवा केन्द्र ढिकुराका प्रा.स.श्री वलराम घिमिरेको जति प्रसंशा गरे पनि पुग्ने छैन ।

यस आयोजनाको सफल कार्यान्वयनको लागि हामीलाई आवश्यक प्राविधिक तथा प्रशासनिक सहयोग दिनु हुने सम्पूर्ण राजनैतिक दलका नेता तथा कार्यकर्ता, जिल्ला विकास समिति, जिल्ला भू सरक्षण कार्यलय अर्घाखांचीका प्रमुख, अधिकृत तथा अन्य कर्मचारीहरू प्रति पनि विशेष आभार व्यक्त गर्न चाहान्छौ । आयोजना क्षेत्रका अगुवा कृषकहरू, समुह कृषकहरू तथा आयोजना क्षेत्रमा खाने व्यवस्था गर्नु हुने होटल व्यवशायिहरू सवैमा आयोजना सफल बनाउन पुऱ्याउनु भएको प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष योगदानको स्मरण गर्दै हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहान्छौ ।

सामुदायिक स्रोत तथा वातावरणीय विकास केन्द्र
CeCRED-Nepal

अनुसूची ८: आयोजना सम्पन्न प्रतिवेदन: सारांश

आयोजना नं	७०३/२००९/२०१०		
आयोजनाको शीर्षक	Degraded Cultivated Land Management to Improve the Agricultural Product and productivity for food Security in the Aargakhanchi District		
आयोजनाको संयोजक	सदानन्द जैसी		
ठेगाना टेलिफोन्	०६७- ४२०९३७		
फ्याक्स	०६७- ४२०२०६		
इमेल	cecred@ntc.net.np		
सहभागी संस्था	जिल्ला कृषि विकास कार्यलय, अर्घाखांची जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय, अर्घाखांची ग्रामिण समुदाय स्वास्थ्य विकास केन्द्र, अर्घाखांची		
आयोजनाको शुरु मिति	२०६७ भाद्र	समाप्त हुने मिति	२०६९ चैत्र
कोषको प्रकार			
राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोषको प्राथमिकता क्षेत्र			
स्वीकृत वजेट	रु.२९९८५९६/-	यर्थाथ	

आयोजनाले क्षतिग्रस्त कृषि भूमिको व्यवस्थापनद्वारा कृषि वस्तुको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने उद्देश्य राखेको छ । आयोजना क्षेत्रमा मकैको हालको उत्पादकत्व २.८ मे.टन/हेक्टर रहेको छ । आयोजनाको अन्त्यसम्म आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न ३०० किसानहरुको ३० हेक्टर वारीमा मकैको उत्पादकत्व ३ मे.टन/हेक्टर पुऱ्याउने छ । आयोजना क्षेत्रमा कोशेवाली को उत्पादन २० केजी प्रति परिवार^१ रहेकोमा आयोजनाको अन्त्यसम्ममा प्रति वर्ष प्रति परिवार ४० केजी दरले १२ मे.टन कोशेवालीको उत्पादन हुने अवस्था सृजना गरिने छ । हिउदमा खाली रहने ८ हेक्टर जमिनमा कम्तिमा ५० टन थप आलु उत्पादन हुने छ । यसबाट आयोजना क्षेत्रको खाद्य सुरक्षामा थप वृद्धि हुने छ ।

राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोषको उद्देश्य खाद्य सुरक्षा अभिवृद्धि र प्राथमिकता खेती प्रणालीको उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने रहेको छ । यस आयोजनाले संचालन गर्ने विभिन्न क्रियाकलापहरु पश्चात आयोजना क्षेत्रमा मकै तथा कोशेवालीको उत्पादन र उत्पादकत्व दुवै वृद्धि हुनेछ ।

अर्घाखांची जिल्लामा वार्षिक खाद्यान्नको न्यूनता प्रतिव्यक्ति वार्षिक ६३.०२ के.जी रहेको छ । जिल्लाको कृषि क्षेत्रको विकासकालागि जिल्ला विकास समितिले कृषि जन्य वस्तुको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न पहिलो प्राथमिकता दिएको छ । यस आयोजनाले आयोजना क्षेत्र र वरपरका अन्य किसानहरुको खाद्यान्न वालीको उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्ने हुनाले जिल्लाको प्राथमिकता अनुरूप नै रहेको छ । आयोजना क्षेत्रका किसानहरु व्यवशायिक रुपमा कृषि उत्पादन गरि समूहगत रुपमा विक्रि गर्ने परिपाटी स्थापित गर्न विगत एक वर्ष देखि प्रयासरत रहेका छन् । उनीहरुले हाल उत्पादन गर्ने कृषिजन्य वस्तुको उत्पादन लागत वढि भएकोले बजारमा अन्य क्षेत्रबाट आएका कृषि जन्य उत्पादनसंग प्रतिस्पर्दा गर्न गाह्रो परि रहेको छ । कृषकहरुको माटोको अवस्था र गुणस्तरमा सुधार गरि त्यसलाई

^१ वार्षिक कृषि विकास कार्यक्रम तथा तथ्यांक पुस्तिका ०६५/०६६

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

कायम राख्ने परिपाटी कायम गरेमा सो क्षेत्रको कृषिजन्य उत्पादनको उत्पादन लागत घट्न गई वजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने हुन्छ । यस आयोजनाले सोही अवस्था सृजना गर्न सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्य राखेको थियो ।

यस आयोजना क्षेत्रका नुवाकोट, धनचौर र ढिकुरा ३ गा.वि.स.का थोरै र रूखो पाखो जमिन भएका १५ समूहमा आवद्ध साना तथा गरिव किसानहरु रहेका थिए । यी किसानहरुले आफ्नो जमिनमा परम्परा देखि गरि आएको खेती प्रणालीबाट खेती गर्दा भएको खेती योग्य भूमिको क्षयीकरणबाट जोगिन आवश्यक ज्ञान, सिप, धारणा र प्रविधि सिक्न सिकाउन पाउनेछन् । यसरी सिकेको ज्ञान, सिप, तथा प्रविधिलाई प्रयोग गरि उपयुक्त लागेको विधि/प्रविधिलाई उपयोग गरि आफ्नो जमिनको गुणस्तर सुधार र उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिभई लाभान्वित हुनेछन् ।

यसै गरि आयोजना क्षेत्र वरपर रहेका अन्य किसानहरुले पनि आयोजना क्षेत्रमा भएका कृयाकलाप तथा गतिविधिबारे सोध खोज गरि सेवाबाट प्राप्त सूचना तथा जानकारीलाई आफ्नो जमिनमा अनुकरण गरि लाभान्वित हुन सक्नेछन् । त्यस बाहेक सो आयोजनामा प्रयोग भएको प्रविधि तथा आयोजनाका सफलता तथा सिकाई बारे रेडियोबाट प्रसारण हुने सूचना जानकारीबाट आयोजना क्षेत्र बाहिरका हजारौं किसानहरु पनि लाभान्वित हुन सक्नेछन् ।

अर्घाखांची जिल्लामा परियोजना शुरुवात गर्दा समूह कृषकहरुलाई क्षतिग्रस्त कृषि भूमिको व्यवस्थापन कसरी गर्ने ? भन्ने विषय नयां रहेको थियो परियोजनाको अन्त्यमा आउंदा तल उल्लेखित नतिजा देखिएको छ ।

- कृषि भूमिको माटो संरक्षण तथा सुधार सम्बन्धमा आम किसानहरुमा ज्ञान, सिप, प्रविधिको विकास विकास भएको छ ।
- आयोजनाले प्रत्यक्ष रुपमा समेटेका कृषकहरुको वारीमा माटो परिक्षण गर्दा आयोजनाको अन्त्यमा मध्यम स्तरको अम्लियपना भएका जमिन सामान्य स्तरमा र न्यूनताको अवस्थामा देखिएका NPK and Organic Matter मा सुधार भई मध्यय स्तरमा पुगेको पाईएको छ ।
- आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न ४५ जना किसानहरुले आ-आफ्नो मलखादमा मललाई घाम पानी वाट सुरक्षा प्रदान गर्न छाड्ना वनाई गोठेमलको व्यवस्थापन गरि प्रयोग गर्न थालेका छन् । त्यस्तै अन्य किसानहरुले पनि गोठेमल व्यवस्थापनको महत्व बुझि घाम पानीबाट वचाउन छाड्ना वनाउन उत्साहपूर्वक लागेका छन् ।
- आयोजना क्षेत्रका किसानहरुले देखाएको उत्साहबाट अभिप्रेरित भई कृषि विकास कार्यलय अर्घाखांचीले जिल्लाका अन्य गाविसमा पनि पशुमुत्र संकलन तथा सदुपयोगको लागि तालिमहरु पनि संचालन गरि कृषकहरुलाई उत्प्रेरित गरि रहेको छ ।
- आयोजना क्षेत्र बाहिरका किसानहरुले माटोको गुणस्तर सुधार गर्न, क्षयिकरण हुन वाट जोगाउन के गर्न सकिन्छ भनेर सोध खोज गर्न थालेका छन् ।
- आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न १७० किसानले १/१ रोपनी पाखो वारीमा माटोको गुणस्तर नविग्रने गरि मकै-सिमि-आलुको खेती गरि वारीमा पनि ३ खेती प्रणालीको खेती प्रविधी अपनाई

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

रहेका छन् ।

- आयोजना क्षेत्रका ३ वटा कृषक संजालले आयोजनाले सन्चालन गरेका गतिविधिहरूलाई नियमित रूपमा संचालन गरि रहेका छन् ।

परियोजना संचालन गर्दा भएका उपलब्धिहरूलाई स्थानिय एफ.एम, रेडियो मार्फत प्रसारण गर्ने, स्थानिय तथा राष्ट्रिय पत्र पत्रिकाहरूमा प्रकाशन गर्ने गरिएको थियो । नियमित रूपमा स्थलगत पत्रकार अवलोकन गराउने, जिल्ला स्तरिय सरोकारवाला तथा विभिन्न संघ संस्थाहरूको अवलोकन भ्रमण गराउने गरि सकिएको छ । जिल्ला भित्रका अन्य गा.वि.स.का कृषक समूहहरूले आयोजनाको उपलब्धीहरूको जानकारी पाए पछि कसरी माटो क्षति हुन बाट जोगाउन सकिन्छ, कोशेवाली खेती, कम्पोस्ट मलको उत्पादन, ३ खेती प्रणालीको बारेमा आयोजना क्षेत्रका कृषकहरु संग सोध खोज गर्न लागेका छन् । त्यस्तै गाविस स्तरको कृषकल संजालले पनि आयोजना बाट प्राप्त उपलब्धी, पक्रियालाई अन्य गा.वि.स.हरूमा अपनाउन प्रयास गरि रहेका छन् ।

आयोजनाका गतिविधि तथा भएका उपलब्धिहरूलाई स्थानीय एफ.एम.हरूबाट प्रसारण गर्ने, स्थानिय तथा राष्ट्रिय स्तरका पत्र पत्रिका बाट प्रकासित गर्नु आवश्यक छ ।

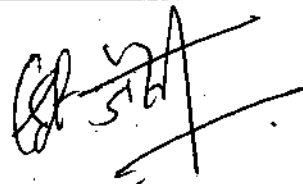
सिफारिस

- आयोजना क्षेत्र क्षतिग्रस्त भूमिको व्यवस्थापनको लागि एक नमूना स्थलको रूपमा विकास भई रहेको छ । आयोजनाले माटोको व्यवस्थापन गरि माटोको क्षति हुन बाट जोगाउने, माटोको उत्पादकत्व र उत्पादन वृद्धि जस्ता कृषकलाहरू संचालन गरेको थियो यस्को दिगोपनको लागि प्रत्येक गा.वि.स.मा कृषक संजालहरू सक्रिय रूपले लागेका छन् । सो संजालको संस्थागत विकास गराउने, माटो व्यवस्थापन सम्बन्धी थप प्राविधिक ज्ञान, सिप भएको प्राविधिक जनशक्ति विकास गराउने खालको थप कार्यहरू गर्न आवश्यक छ ।
- त्यसै गरी सो क्षेत्रका किसानहरूलाई आवश्यक प्राविधिक सहयोग गर्न कृषि सेवा केन्द्र ढिकुरामा क्षति ग्रस्त माटाको व्यवस्थापन, जैविक कृषि सम्बन्धि विशेष ज्ञान, सिप भएको प्राविधिकको नियमित उपस्थितिको सुनिश्चितता गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।
- आयोजना क्षेत्र सुख्खा भएकोले वैकल्पिक सिंचाई प्रविधि (जुठेल्लो सुधार, प्लाष्टिक पोखरी तथा थोपा सिंचाई प्रविधि) को विकास र विस्तार गरिनु नितान्त आवश्यक छ ।
- नेपालमा जैविक उत्पादनको पर्याप्त संभावना छ । विभिन्न ठाउँमा जैविक उत्पादन पनि भई रहेको छ । जैविक उत्पादनको प्रमाणीकरण व्यवस्था पनि शुरु भई सकेको छ । त्यसकारण आयोजना क्षेत्र र त्यस वरपरको जैविक उत्पादनको प्रमाणीकरणको व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

१. आयोजना शुरुआत गर्दा समूहको पहिचान कृषि विकास कार्यालयमा दर्ता भएका किसान समूहहरू मध्येवाटै कृषि विकास कार्यालय र कृषि सेवा केन्द्रका प्राविधिकहरूको राय सुभाब अनुसार गरिएको थियो । यसरी समूह छनौट गर्दा कृषि विकास कार्यालयसंग राम्रो सम्बन्ध विकास भई, समन्वय, सहकार्य र सहयोग प्राप्त गर्न संभव हुने रहेछ ।

२. जिल्ला स्तरीय कार्यक्रममा किसानहरुको सहभागिता गराउंदा विकास निर्माणका नीति निर्माताहरूसँग किसानहरुको सिधा सम्पर्क भई योजना निर्माणको वेला वास्तविक किसानहरुको आवाजले मान्यता पाउने रहेछ ।
३. कृषक समूहका साभ्ना मञ्च बनाई सोही मञ्चको तर्फबाट स्थानीय सरकारको रुपमा रहेको गाउँ विकास समितिको योजना तर्जुमाको वेलामा प्रतिनिधि पठाउंदा किसानहरुको आवाजले मान्यता पाउने रहेछ ।
४. महिलाहरु सधै कृषि कर्ममा संलग्न भई रहने हुनाले तालिम गोष्ठीहरुको सिकेको सिप, प्रविधि पुरुषको तुलनामा महिला किसानहरुले बढि प्रयोगमा ल्याउने रहेछन् ।
५. कार्यक्रम महिलाहरुको नेतृत्वमा संचालन गर्दा दिगो र प्रभावकारी हुने रहेछ । पुरुषले तालिम लिएर गए पछि घरमा लागु नगर्ने तर महिलाले सिकेका कुरा घरमा पनि लागु गर्ने रहेछन् ।
६. महिलाहरुले घर परिवार संग पनि सल्लाह र छलफल गर्ने भएको हुनाले घरका अन्य सदस्यले पनि सहयोग गर्न तयार हुने रहेछन् ।
७. प्राविधिक तथा सहजकर्ताले सिकाएका कुराहरु पुरुषको तुलनामा महिलाहरुले बढि विश्वास गर्ने रहेछन् ।

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

विवरण	मापन	नोट
कार्यान्वयन कुशलता (Implementation Performance)	४	<p>आयोजनामा प्रस्तावित गरिएका सबै कृषकलापहरू साभेदार संस्था, लाभान्वित वर्ग, कृषक समुह सबैको सहभागीतामा प्रस्तावित समय तालिकामा सबै सम्पन्न भएका छन् । कृषकलापहरू संचालन गर्नलागि आयोजनाबाट प्रत्यक्ष लाभान्वित कृषक समुह साथै साभेदार संस्थाको सकृय सहयोग रहेको थियो ।</p>
प्रतिफल उपलब्धी (Output Delivery)	४	<ol style="list-style-type: none"> कृषि भूमिको माटो संरक्षण तथा सुधार सम्बन्धमा आम किसानहरूमा ज्ञान, सिप, प्रविधिको विकास विकास भएको छ । आयोजनामा प्रत्यक्ष रूपले संलग्न ७५ किसानहरूले आफ्नो वारीमा जीवित आली निर्माण गरेका छन् । घाँसे हार लगाएका जमिनको ढिक करिव ९" देखी १८" सम्मको पाटाको आकार लिएको छ । जसले गर्दा जमिनको माटो वगेर जानबाट जोगिएको छ । आयोजनामा प्रत्यक्ष रूपले संलग्न १२५ जना किसानहरूले आफ्नो वारीमा जीवित आली बन्ने गरी कोशेवाली जातका डालेघाँस तथा भुईँ घाँस रोपण गरेका छन् । नेपिएर रोपणबाट मात्र निर्मित आलीबाट पनि प्रतिवर्ष ५० सेन्टिमिटर जमिन उकासिने र ५० से.मी. काल्तो निस्कने रहेछ । आयोजनाले प्रत्यक्ष रूपमा समेटेका कृषकहरूको वारीमा माटो परिक्षण गर्दा आयोजनाको अन्त्यमा मध्यम स्तरको अम्लियपना भएका जमिन सामान्य स्तरमा र न्यूनताको अवस्थामा देखिएका NPK and Organic Matter मा सुधार भई मध्यय स्तरमा पुगेको पाईएको छ । आयोजनामा प्रत्यक्ष रूपले संलग्न २८२ जना किसानहरूले आफ्नो गोठमा पशुमुत्र संकलनको लागि खाडल निर्माण गरि पशु मुत्रको संकलन गरी आफ्नो वारीमा प्रयोग गर्न थालेका छन् । आयोजनामा प्रत्यक्ष रूपले संलग्न ४५ जना किसानहरूले आ-आफ्नो मलखादमा मललाई घाम पानी वाट सुरक्षा प्रदान गर्न छाँना बनाई गोठमलको व्यवस्थापन गरि प्रयोग गर्न थालेका छन् । त्यस्तै अन्य किसानहरूले पनि गोठमल व्यवस्थापनको महत्व बुझि घाम पानीबाट बचाउन छाँना बनाउन उत्साहपूर्वक लागेका छन् ।

७. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न १२८ जना किसानहरूले आफ्नो वारीमा कम्पोष्ट मल वनाउने खाडल तयार गरि कम्पोष्ट मल बनाई प्रयोग गरि रहेका छन् ।
८. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न २७८ जना किसानहरूको गोठेमलमा उपलब्ध हुने नाईट्रोजनको मात्रामा वृद्धि भएको छ ।
९. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न १४५ जना किसानहरूले अव्यवस्थित रुपमा राख्ने गरेको गोठेमल संरक्षण, वेवास्ता गरी खेर फाली रहेको पशुमुत्रको संकलन गर्ने त्यसलाई मल वा जैविक विषादीको रुपमा सदुपयोग गर्न थालेका छन् । यसबाट माटोमा मुख्य खाद्य तत्वको नियमित आपूर्ति व्यवस्थामा सुधार हुन थालेको छ ।
१०. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न २७८ किसानहरूले आफ्नो वारीमा वर्षको एकपटक २ रोपनी जमिनमा कोशवाली खेती लगाई उत्पादन लिने वानीको विकास भएको छ ।
११. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न २७८ किसानले आ-आफ्नै कभ्रमा १ रोपनी जमिनमा वर्षमा १ पटक घुसुवा कोशे वाली (सिमि, बोडि, भट्मास) खेती लगाई उत्पादन लिने खालको वाली प्रणाली अपनाएका छन् ।
१२. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न १७० किसानले १/१ रोपनी पाखो वारीमा माटोको गुणस्तर नविग्रने गरि मकै-सिमि-आलुको खेती गरि वारीमा पनि ३ खेती प्रणालीको खेती प्रविधी अपनाई रहेका छन् ।
१३. स्थानिय तथा राष्ट्रिय संचार माध्यमले आयोजनाका सफल उपलब्धिहरूको प्रकासन तथा प्रसारण गरि रहेका हुनेछन् ।
१४. आयोजना क्षेत्र बाहिरका किसानहरूले माटोको गुणस्तर सुधार गर्न, क्षयिकरण हुन बाट जोगाउन के गर्न सकिन्छ भनेर सोध खोज गर्न थालेका छन् ।
१५. आयोजनाले नसमेटेका कृषक समुहका ७५ जना कृषकहरूले आफ्नो गोठमा भएको गोठेमल सुधार र पशुमुत्रको सदुपयोग गरेका छन्
१६. आयोजना क्षेत्रका किसानहरूले देखाएको उत्साहबाट अभिप्रेरित भई कृषि विकास कार्यलय अर्घाखांचीले जिल्लाका अन्य गाविसमा पनि पशुमुत्र संकलन तथा सदुपयोगको लागि तालिमहरू पनि संचालन गरि कृषकहरूलाई उत्प्रेरित गरि रहेको छ ।

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

उपभोग र अनुशरण (Uptake
and adoption) वैज्ञानिकले
प्रसारका निकायहरूले
कृषकहरूले

क

यस आयोजनाले कृषि समूहमा आवद्ध भई परम्परागत रूपमा खेती प्रणाली गरि रहेका किसानहरूलाई संलग्न गराई क्षति ग्रस्त कृषि भूमिको व्यवस्थापनद्वारा उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि हुने खालको खेती प्रणालीको अवलम्बन गर्ने परिपाटी स्थापित गराइएको छ । समूह किसानहरूलाई परम्परागत रूपमा ठुला पाटाहरूमा खेती गर्नु भन्दा सानोपाटा बनाई खेती गर्दा हुने फाईदा, जीवित आलीको निर्माण र यस्ले पार्ने प्रभाव, ३ खेती प्रणालीको महत्व, कम्पोष्ट/गोठेमल तथा पशुमुत्रको सदुपयोग गरी खेती गर्दा हुने उत्पादन वृद्धि वारेमा सहजीकरण गर्दा किसानहरू उत्साहित भएका थिए । यसरी नयां खेती प्रविधी र क्षति ग्रस्त माटोको व्यवस्थापन सम्बन्धी कृयाकलापहरू संचालन गरे पछि अन्य कृषक समूहका किसानहरू पनि सो प्रविधि प्रयोग गर्न लायतित भएका छन् । क्षति ग्रस्त कृषि भूमिको व्यवस्थापन गरि कृषि वस्तुको उत्पादन र जमिनको उत्पादकत्व वढाउने कृयाकलापको कारणले कृषकहरूको जमिनको उत्पादकत्व वढ्दै गएको किसानहरूले अनुभव गर्न थालेका छन् । आयोजनामा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न किसानहरूले ठुला वारीका पाटाहरूलाई खण्डीकरण गरि स साना पाटामा खेती गर्दा सजिलो र फाईदा हुने कुरा बुझीरहेका छन् ।

त्यसै गरी क्षतिग्रस्त कृषि भूमिको व्यवस्थापनद्वारा उत्पादन र उत्पादकत्व वढाउने स्थानिय गा.वि.स तथा राजनैतिक पार्टीहरूले पनि सहयोग गरिरहेका छन् । सो कार्यक्रमलाई निरन्तररूपमा संचालन गर्नको लागि गा.वि.स स्तरिय कृषक संजालहरू क्रियाशिल रहेका छन् ।

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

आयोजना मुख्य सम्पन्न प्रतिवेदन

१. पृष्ठभूमि

मानविय विकासको लागि प्रकृतिले दिएका स्रोत मध्ये नेपालमा ३ "ज" जमिन (खेती योग्य), जल र जंगल पर्याप्त उपलब्ध छन्। कुल जनसंख्याको ६५.६ प्रतिशत कृषिमा आधारित भएकोले नेपालको आर्थिक विकाशको मेरुदण्ड र दीगो आधार पहिलो "ज" (जमिन) हो भन्न हिचकिचाउनु पर्दैन। कृषि क्षेत्रको विकाशको लागि नेपाल सरकारले आफ्नो विकाश खर्चको निकै ठूलो अंश वर्षेनी लगानी गरिरहेको छ। तर केहि दशक अघिसम्म खाद्यान्न निर्यात गर्ने नेपालमा वर्षेनी १,३३,००० मे.टन खाद्यान्न अभाव हुने गरेको छ^१। अर्घाखांची जिल्लामा वार्षिक खाद्यान्न न्यूनता १३१७३.१३ मे.टन रहेको छ (कृषिका अर्घाखांची ०६६)^२। त्यसै गरी नेपालको मानविय उपयोगमा रहेको भूमिबाट प्रतिवर्ष प्रतिहेक्टर ५-२०० मे. टन मलिलो माटो बगेर गएको देखिन्छ^३।

अर्घाखांची जिल्लामा पनि कृषि विकाशको लागि रसायनिक मल विषदीको प्रयोग बढेको छ। सिंगो डाडालाई एउटै पाटो बनाईएका भिरालो जमिनमा बढि खनजोत गर्ने खेति प्रणाली यथावत छ। गुणस्तरीय प्राङ्गरीक मलको उपयोगबाट कृषि उत्पादन वृद्धि एवं माटोको गुणस्तर सुधार गर्न सकिने^४ कुरा पनि आम किसान सम्म पुगेको छैन। त्यसैगरी कोशेवाली जातका विरुवाको उपयोग द्वारा कृषि भूमिको गुणस्तर वृद्धि र क्षयीकरण नियन्त्रण^५ बारेमा पनि किसानहरु सजग भएको पाईदैन।

भिरालो जमिनमा बढि खनजोत गर्ने पर्ने खालका खेती र रासायनिक मलको असन्तुलित प्रयोगले पहाडी क्षेत्रको कृषि भूमिको क्षयीकरण बढि रहेको छ। अर्घाखांची जिल्लामा भन सिंगै डाडाको एउटा पाटो बनाउने परम्पराले गर्दा अन्यत्र भन्दा बढि क्षयीकरण भएको छ। यस प्रक्रियालाई किसानको संलग्नतामा नियन्त्रण नगर्ने हो भने केही वर्षमा मरुभूमिमा परिणत हुने देखिन्छ।

नेपाल लगाएत विश्वका विभिन्न क्षेत्रमा गरिएको अनुसन्धान अनुसार कृषि भूमिको क्षयीकरण (Degradation) का मुख्य ३ कारण (भौतिक, जैविक र रासायनिक) मानिएको छ। यी तिनवटै कारण मानवीय गतिविधिबाट जन्मिएका हुन। यी मानवजन्य कारणहरुमा नियन्त्रण गरेर नै कृषि भूमिको सुरक्षा गर्न सकिन्छ। त्यसकोलागि राज्यको तर्फबाट पनि प्रशस्त प्रयास भएकाछन्।

माटोको क्षयीकरण नियन्त्रण र माटोमा खाद्य तत्वको मात्रा अभिवृद्धि गर्न विगतमा गरिएका कैयौं प्रयासहरु ज्यादै प्रभावकारी देखिएका छन्। ति मध्ये भिरालो कृषि भूमिमा खेती प्रविधि/जिवित आली (SALT/ Contour line Hedgerow)^६ एकिकृत खाद्य तत्व व्यवस्थापन, वाली प्रणालीमा कोशेवाली समायोजन, प्राङ्गरीक मलको प्रयोग, गद्दा सुधार, गोठेमल व्यवस्थापन, पशुमुत्रको सदुपयोग जस्ता विधि निकै सफल देखिएकाछन्। यी विधिहरु किफायति र कृषकहरुले सजिलै अनुकरण गरी उत्पादन वृद्धि गर्न सक्छन्।

आवेदक संस्थाले विगत ८ वर्ष देखि पर्वत र गुल्मी जिल्लामा माटोको गुणस्तर सुधार गर्ने खालका ३ वटा कार्यक्रम संचालन गरि सकेको छ। ति आयोजना कार्यान्वयनको क्रममा गरिएको गोठेमल व्यवस्थापन तथा पशुमुत्रको सदुपयोगबाट माटोमा NPK र प्राङ्गरीक तत्व विरुवा सजिलै ग्रहण गर्न सक्ने गरि वृद्धि भएको अनुभव किसानहरुको छ^७। त्यसै गरी आवेदक संस्थाले दीगो भुव्यवस्थापन कार्यक्रम अन्तरगत पाखोवारीमा ३ खेती प्रणालीको एकिकृत खाद्य तत्व व्यवस्थापन कृषक पाठशालामा सिकेका कुराहरु कार्यक्रमको समाप्ति पछि पनि

^१ कान्तिपुर दैनिक २०६६ श्रावण १६

^२ वार्षिक कृषि विकास कार्यक्रम तथा तथ्यांक पुस्तिका ०६५/०६६

^३ National Action Program on Land Degradation and Desertification: Website Publication of MO Environment Science and Technology- Nepal (2009)

^४ आवेदक संस्थाबाट संचालित विभिन्न कार्यक्रमका वार्षिक प्रगति प्रतिवेदनहरु (२०६० देखि २०६५)

^५ Performance and Selection of Nitrogen Fixing Hedgerow Species – Tang Ya, Suraj B Thapa Focus on Godabari 3-4 ICIMOD 2004

^६ Performance and Selection of Nitrogen Fixing Hedgerow Species – Tang Ya, Suraj B thapa Focus on Godabari #4, ICIMOD- 2004

^७ संस्थाका प्रगति प्रतिवेदनहरु (२०५९/०६० देखि ०६५/०६६)

Handwritten signatures and initials, including a prominent signature that appears to be 'H. H. H. H.' and another signature to its right.

किसानहरूले निरन्तर कार्यान्वयन गरी रहेको देखिन्छ । दीगो भूव्यवस्थापन कार्यक्रमले विभिन्न जिल्लामा स्थानिय गैर सरकारी संस्थाहरू मार्फत संचालन गरेका कार्यक्रमका प्रतिवेदनहरूमा गोठेमल व्यवस्थापन र पशुमुत्र सदुपयोग, वाली प्रणालीमा कोशेवाली समायोजनबाट खेती योग्य जमिनको अवस्था सुधार भई २/३ वर्षमा नै उत्पादनमा २० देखि ६० प्रतिशतसम्म वृद्धि भएको व्यहोरा वार्षिक समिक्षा गोष्ठीहरूमा प्रस्तुत हुने गरेको देखिन्छ^८ ।

त्यसै गरि इसिमोडबाट गोदावरीमा गरेको एक अनुसन्धान अनुसार भिरालो पाखोवारीमा कोशेवाली जातका बोट विरुवाबाट जिवित (Hedgerow) निर्माण गर्दा वारीको मलिलो माटो वग्नबाट नियन्त्रण, गह्ना सम्मीदै जाने र माटोमा नाईट्रोजनको मात्रामा वृद्धि भई कृषिजन्य उत्पादनमा वृद्धि भएको देखिन्छ^९ । कृषि विकास कार्यालय तथा अन्य गैर सरकारी संस्थाहरूले संचालन गरेका विभिन्न कार्यक्रमबाट किसानहरूले सिकेको माटो व्यवस्थापन सम्बन्धि प्रविधिलाई उनीहरूले निरन्तरता दिई रहेको देखिन्छ ।

नेपालमा कृषि भूमिको माटोको अवस्था विग्रेकोले नेपाल सरकारले जिल्ला भूसंरक्षण कार्यक्रम मार्फत विगत १५ वर्ष भन्दा बढि समय देखि संचालन गरेको गरा सुधार कार्यक्रम विगत वर्ष देखि कृषि विकास कार्यालय मार्फत पनि संचालन गर्न थालेको छ । तर यी दुवै कार्यालयहरूमा कृषकको माग अनुसारको कार्यक्रम संचालन गर्ने वजेट न्यून देखिन्छ । कार्यक्रम वजेट थोरै र माग बढि भएकोले यी कार्यालयहरूले कहिले कांही थोरै थोरै वजेट दिएर धेरै समूहलाई चित्त बुझाउने गरेको पनि देखिन्छ ।

अर्घाखांचीका केही सचेत कृषकहरूले आफ्नो भिरालो जमिनमा माटोको क्षयीकरणलाई नियन्त्रण गर्न वारीको छेउमा विभिन्नजातका डाले घांसका विरुवा, भुईकटर, सुन्तला, आंप,लिचि जस्ता फलफूल लगाउने गरेको पनि पाईन्छ । कतिपय किसानहरूले आज भोली आफ्नो बारीको माटो वग्न नदिन सजिवनको विरुवा बाक्लो गरि सार्ने गरेको पनि देखिन्छ । सजिवनबाट वारीको माटो वगेर जान रोक्नुका साथै राम्रो बार र बैकल्पिक उर्जाको कच्चा पदार्थको रूपमा विक्रि पनि गर्न सकिने संभावना हुन्छ । ग्रामिण सडक ख न्दा निकलेको माटोमा अम्लिसो, नेपियर जस्ता घांस लगाएर माटो क्षयीकरणलाई नियन्त्रण प्रयास गरेको पनि देखिन्छ ।

आयोजनाले आम किसानहरूलाई परिचालित गरी कृषि भूमिको माटो व्यवस्थापनकोलागि विगतमा अन्यत्र परिक्षण गरी सफल भएका माथि उल्लेखित विधि प्रविधिहरूलाई अनुकरण गर्न अभिप्रेरीत गर्नेछ । जिल्लाका अवस्था, आयोजना क्षेत्रका कृषकहरूको अवस्था र आवश्यकता अनि राज्यको कृषि क्षेत्रको लक्ष उद्देश्यहरू परिपुर्ति गर्न सहयोग पुऱ्याउन " Degraded cultivated land management to improve the Agricultural product and productivity for food security in the Arghakhanchi District " आयोजना तयार पारिएको थियो । यो आयोजना २०६७ भाद्र देखि सन्चालन भई २०६९ चैत्रमा सम्पन्न भएको छ ।

१. कार्यक्रमवारे जानकारी

यस क्रियाकलाप २ स्तरमा गरि संचालन गरिएको थियो । सर्व प्रथम जिल्ला सदरमुकाम सन्धिखर्कमा जिविस, जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय, कृषि विकास कार्यालय, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, गैर सरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरू, आयोजना क्षेत्रका गा.वि.स प्रमुख, किसान प्रतिनिधिहरू र आयोजना संचालन गर्ने टीमका सदस्यहरू, साभेदार संस्थाका प्रतिनिधीहरू विच जिल्ला सदर मुकाम अर्घाखांचीमा १ दिनको अन्तरक्रिया गरी आयोजनाको उद्देश्य, अपेक्षित उपलब्धिका वारेमा अन्तरक्रिया र आयोजनाकालागि समूह पहिचान समेत गरिएको थियो । त्यस्तै आयोजना संचालन हुने प्रत्येक गा.वि.स.मा १/१ दिनको सम्बन्धित गाउँ विकास समितिमा रहेका कृषक समूहका प्रतिनिधिहरू कृषि सेवा केन्द्र तथा पशु सेवा केन्द्रका प्राविधिकहरू गाउँ विकास समितिमा कार्यरत राजनैतिक संयन्त्रका प्रतिनिधिहरू र आयोजना संचालन गर्ने टीमका सदस्यहरू विच गाविस स्तरमा अन्तरक्रिया आयोजना

^८ दीगो भू-व्यवस्थापन कार्यक्रमद्वारा आयोजना गर्ने वार्षिक समिक्षा गोष्ठीमा विभिन्न साभेदार संस्थाहरूले प्रस्तुत गरेका प्रगति प्रतिवेदनहरू २०६२

^९ Performance and Selection of Nitrogen Fixing Hedgerow Species – Tang Ya, Suraj B thapa Focus on Godabari #4, ICIMOD-2004

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

गरी आयोजनाको उद्देश्य, अपेक्षित उपलब्धिका वारेमा जानकारी गराउने कार्य भएको थियो ।

२. समूहको आधारभुत तथ्याङ्क संकलन तथा विश्लेषण

यस क्रियाकलाप अन्तरगत आयोजना संलग्न भएका कृषक समूहका किसानहरूको घर घरमा गई आधारभुत तथ्यांक संकलन गरिएको थियो । तथ्यांक संकलन फाराममा प्रत्येक किसानको खेती योग्य जमिनको स्वामित्व, उपयोग र उत्पादकत्व, पशुपाल र गोठेमल व्यवस्थापन, खेती योग्य जमिनमा गोठेमल तथा रासायनिक मलको प्रयोगको अवस्था, उत्पादन र उत्पादकत्व घट्नुको कारण तथा खेती योग्य जमिनको उत्पादकत्व वढाउन चाहेको कारण विषयसंग सम्बन्धित प्रश्नावलीहरू संलग्न गरिएको थियो ।

यसरी प्रत्येक किसानको घर घरमा गई संकलन गरिएको तथ्यांकको आधारमा प्राप्त तथ्यांकहरूको विश्लेषण गरि प्रतिवेदन तयार गरिएको थियो । यो प्रतिवेदन आयोजना क्षेत्रको खेती योग्य जमिनको स्वामित्व, उपयोग र उत्पादकत्व, पशुपाल र गोठेमल व्यवस्थापन, खेती योग्य जमिनमा गोठेमल तथा रासायनिक मलको प्रयोगको अवस्था, उत्पादन र उत्पादकत्व घट्नुको कारण तथा खेती योग्य जमिनको उत्पादकत्व वढाउन चाहेको कारणको वारेमा सरोकारवालाहरूलाई एउटा राम्रो सुचना सामाग्रीको रूपमा तयार भएको छ ।

३. कृषक तालिम

यस कृषकलापलाई दुई चरणमा सन्चालन गरिएको थियो । प्रथम चरणमा आयोजनाले समेटेको प्रत्येक कृषक समूहका अगुवा कृषकहरू ३० (२९ जना महिला) जना लाई सबैको पाएक पर्ने ढिकुरा कृषि सेवा केन्द्रमा तालिम सन्चालन गरिएको थियो । अगुवा कृषक तालिममा माटोको महत्व, कृषि भूमिको माटोको क्षयीकरणका कारण, रोकथामको उपाय वारेमा छलफल र जिवित आलीकोलागि लाईन निर्धारण सम्बन्धि व्यवहारीक अभ्यास गराईको थियो । तालिममा भिरालो जमिनलाई क्षयीकरण हुनबाट जोगाउनको लागि ए फेरेमको सहयताले स्थलगत रूपमा नै कन्टुर लाइन बनाउन सिकाइएको थियो । माटो भिरालो जमिनमा क्षयीकरण कसरी हुन्छ त्यसलाई रोक्नको लागि अपनाउन सकिने उपायको वारेमा सैदान्तिक रूपमा कृषकहरूलाई प्रष्ट पार्ने काम गरिएको थियो ।

दोश्रो चरणमा अगुवा कृषक तालिममा भाग कृषकहरूले आ आफ्नो समूहमा तालिमका सिकेको कुराहरू व्यवहारीक रूपमा अन्य सदस्यहरूलाई सिकाउने कार्य गरेका थिए । अगुवा कृषकहरूले आफ्नो समूहमा भिरालो जमिनमा कृषि भूमिको क्षयीकरण नहुने तरीकाले खेती गर्ने विधि प्रक्रिया वारेमा आम कृषकहरूलाई आवश्यक ज्ञान, सिप धारणा विकास गराउने कार्य गरेका थिए ।

४. जिवित आली निर्माण नमूना/नतिजा प्रदर्शन

यस क्रियाकलाप अन्तरगत ३ वटा गा.वि.स मा जिवित आली निर्माण नमूना/नतिजा प्रदर्शन गर्नको लागि छनौट भएका किसानहरूलाई जिवित आलि निर्माण संग सम्बन्धित विषयमा तालिम सन्चालन गरिएको थियो । तालिममा भिरालो जग्गामा खेती गर्ने उपयुक्त विधि (SALT) र पाटामा जीवित आली निर्माण गर्ने विषयवस्तु समेटिएको थियो । तालिम पश्चातका प्रत्येक कृषकको १ रोपानी क्षेत्रफलको भिरालो वारीमा ए बाकसको सहायताले समतलिय रेखा (Contour line) मा निर्माण गरि सो रेखामा इपिलइपिल, भट्टमासे, आदी डालेघांस रोपण र संरक्षण गरी जिवित आली निर्माण नमूना/नतिजा प्रदर्शन गरिएको थियो । यस निर्माण अभियानको सहजीकरण कार्यक्रम संयोजक सदानन्द जैसी, जिल्ला भू-संरक्षण कार्यालयका प्राविधिक सुरेश दाहाल र ढिकुरा सेवा केन्द्रका जेटिए बलराम घिमिरेले गर्नु भएको थियो ।

५. जिवित आली निर्माण अभियान

जिवित आलि निर्माण गर्नको लागि प्रत्येक समूहका ३०० किसानहरूलाई स्थलगत रूपमानै जिवित आलि निर्माण गर्ने तरिका सिकाईएको थियो । आलि निर्माण गर्ने किसानहरूलाई आलिमा आवश्यक पर्ने नेपियर, भट्टमासे र इपिललिपिलको विउ उपलब्ध गराईएको थियो । २६४ जना किसानहरूलाई २० वटाका दरले जम्मा ११००० नेपियर, भट्टमासे र इपिललिपिलको विउ उपलब्ध गराईएको थियो । आलि निर्माण गर्ने किसानहरूलाई अवस्था हेरि आवश्यक किसानहरूलाई ज्यामिको पनि व्यवस्था गरिएको थियो । जिवित आलि निर्माण गर्नको लागि भू-संरक्षण कार्यालय संग समन्वय गरि किसान हरूलाई कन्टुर लाईन तयार गर्नको लागि प्राविधिक सहयोग र सरसल्लाह प्रदान गरिएको छ ।

[Handwritten signatures and initials]

६. माटो परिक्षण र कृषि चुनको प्रयोगमा सहयोग

यस क्रियाकलाप अन्तरगत प्रथम वर्षको दोश्रो चौमासिकमा प्रत्येक समूह समूहमा १ दिन माटोको नमूना संकलन सम्बन्धि अनुशिक्षण दिइएको थियो र अर्को दिन किसानहरूकै सहभागितामा माटोका नमूना संकलन गरि "किट वक्स" र पि.एच. मिटरको सहयोगमा माटोको अम्लियपन, नाईट्रोजन, फस्फोरस र पोट्यासको अवस्था किसानहरूको उपस्थितिमा सम्बन्धित गाविसमानै स्थल गत रूपमा २४७ जना कृषकहरूको माटो परीक्षण गरी किसानलाई माटो अवस्थाको बारेमा जानकारी दिइएको थियो । गाविस स्तरमा गरिएको माटो परिक्षण पछि १९ जना कृषकको माटोको नमूना संकलन गरि माटो व्यवस्थापन निर्देशनालय हरिहरभवन, ललितपुरमा पठाईको माटोको जांच गरि विश्लेषण गरिएको थियो । आयोजनाको अन्त्यमा अन्तिम चौमासिककमा क्षेत्रिय माटो जांच प्रयोगशाला पोखराका प्राविधिहरूलाई आयोजना स्थलमानै लगी पहिलानै माटाको जांच गरि सकेका कृषकहरूको माटो जांच गरि पहिला र हालमा के अन्तर आयो भनि माटोको जांच स्थल गत रूपमानै गरिएको थियो ।

७. एकिकृत खाद्य तत्व व्यवस्थापन कृषक पाठशाला

यस क्रियाकलाप अन्तरगत ढिकुरा, धनचौर र नुवाकोट गा.वि.समा ३ वटा एकिकृत खाद्यतत्व व्यवस्थापन कृषक पाठशाला को प्लट छनौट गरिएको थियो । कृषक पाठशालाको प्लट छनौट पछि वाली प्रणाली सम्बन्धि अध्ययन तथा विश्लेषण गरी समूहको अवस्था र अभिरुची अनुसार कुन वाली प्रणालीमा पाठशाला संचालन गर्ने भन्ने विषयको निक्कौल गरिएको थियो । वाली प्रणालीको निक्कौल पश्चात समूह किसानलाई पाठशाला संचालन सम्बन्धमा अनुशिक्षण दिइएको थियो । अनुशिक्षण पश्चात जमिनको तयारी देखि वाली भित्राउने समयसम्म वालीको महत्वपूर्ण अवस्थामा कक्षा संचालन गर्ने गरि पाठशालाको कार्य योजना निर्माण गरिएको थियो । पाठशालामा माटोको अवस्थालाई संरक्षण र सुधार गर्दै वालीको अवस्था अनुसार के कति मल खाद दिने, कहिले कहिले गोडमेल गर्ने, घुसुवा वाली कहिले लगाउने कसरी लगाउने, मुख्य वालीमा लागेका रोग किरा नियन्त्रण कसरी गर्ने, वाली भित्राउने तथा भण्डारण गर्ने, वालीको लाभलागत विश्लेषण गर्ने आदी सबै विषयमा समूह कृषकलाई स्थलगत अभ्यास गराउदै पाठशाला संचालन गरिएको थियो । किसानहरूलाई पाठशालामा सिकाए जस्तै आ-आफ्नो जमिनमा पनि वाली लगाउन अभिप्रेरीत गरी आवश्यक वीड उपलब्ध गराईएको थियो । उनीहरूले आफ्नो जमिनमा पाठशालामा सिके अनुसार खेती गर्दा आई परेको समस्या वारे पाठशालामा छलफलफल गर्न लगाईएको थियो । पाठशालाको अन्त्यमा कृषक दिवश मनाएर पाठशाला समापन गर्ने गरिएको थियो । आ.व. ०६७/६८ मा मिलिजुली कृषक पाठशाला ढिकुरा, मालरानी कृषक पाठशाला धनचौर र फुलवारी कृषक पाठशाला नुवाकोट र आ.व. ०६८/६९ मा डांफे हिमाल कृषक पाठशाला धनचौर, सृष्टि कृषक पाठशाला नुवाकोट १ र जन जागृति कृषक पाठशाला नुवाकोटमा सन्चालन गरिएका थिए । यी समूहमा मकै-कोसेवाली-आलु वाली गरि वारीमा आलु निख्नो र मकैमा घुसुवा वाली सिमी लिने गरी तिन वालीको अवधारामा पाठशाला सन्चालन गरिएको थियो । पाठशालाको नतीजा तल तालिकामा दिइएको छ ।

मकै उत्पादन तालिका (कृषक पाठशाला ०६७/६८)

कृषक पाठशालाको नाम	मकैको जात	पशु मूत्र प्रयोगको उत्पादन	पशु मूत्र प्रयोग नगरेको उत्पादन	कृषक तरिकाको उत्पादन
फुलवारी कृषक समुह, नुवाकोट	देउती	३.६ टन/ हेक्टर	२.६५ टन/ हेक्टर	२.२ टन/ हेक्टर
मालरानी कृषक समुह, धनचौर	देउती	४.९ टन/ हेक्टर	३.६५ टन/ हेक्टर	३.२५ टन/ हेक्टर

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

मकै उत्पादन तालिका (कृषक पाठशाला ०६८/६९)

कृषक पाठशालाको नाम	मकैको जात	पशु मूत्र प्रयोगको उत्पादन	पशु मूत्र प्रयोग नगरेको उत्पादन	कृषक तरिकाको उत्पादन
जनजाति कृषक समुह, नुवाकोट ४	देउती	४.८ टन/ हेक्टर	४.१५ टन/ हेक्टर	३.२४ टन/ हेक्टर
सृष्टि कृषक समुह, धनचौर १	देउती	३.२१ टन/ हेक्टर	३.१७८ टन/ हेक्टर	२.७ टन/ हेक्टर
डांफे हिमाल कृषक पाठशाला, धनचौर	देउती	३.९४ टन/ हेक्टर	३.५८ टन/ हेक्टर	३.१४ टन/ हेक्टर

८. गोठमल व्यवस्थापन समुह तालिम

यस क्रियाकलाप अन्तरगत प्रत्येक समूहमा स्थलगत अभ्यास सहितको गोठमल व्यवस्थापन सम्बन्धि तालिम संचालन गरिएको थियो । यो तालिममा समुह सदस्यहरूलाई गुणस्तरीय गोठमल, कम्पोष्ट मलको महत्व, वनाउने र प्रयोग गर्ने तरिका, वारेमा सैद्धान्तिक तथा व्यवहारीक अभ्यास गराउने कार्य भएको थियो । तालिममा १ दिन शैद्धान्तिक र १ दिन प्रत्येक समूहमा छात्रा सहितको मलखात व्यवस्थापन गरिएको थियो । यसबाट किसानहरूमा गोठमल व्यवस्थापन वारेमा राम्ररी जानकारी प्राप्त भएको छ । तालिमको लगत्तै गरिएको अनुगमनमा २२ जना किसानहरूले आ-आफ्नो मलखादमा छात्रा बनाएका छन् । किसानहरूले गोठमल व्यवस्थापनको महत्व बुझेर उत्पादित भई आ-आफ्नो मलखादमा छात्रा वनाउन थालेका छन् ।

९. कम्पोष्ट तथा हरियो मल उत्पादन र उपयोग

यस क्रियाकलाप अन्तरगत आयोजनामा संलग्न भएका १५ वटा समूहमा १/१ दिन सैद्धान्तिक तथा स्थलगत अभ्यास सहितको कम्पोष्ट तथा हरियो मल उत्पादन र उपयोग सम्बन्धि तालिम संचालन गरिएको थियो । तालिम अवधिमा १५ जना किसानको जमिनमा कम्पोष्ट मल खाडल खनि कम्पोष्टमल वनाउने तरिका सिकाईएको थियो । तालिममा आयोजना प्रमुखले कम्पोष्टमल तथा हरियोमलको महत्व र प्रयोग गर्ने तरिका वारे प्रष्ट पार्ने काम भएको थियो । तालिम पश्चात गरिएको अनुगमनमा १२८ जना किसानहरूले आफ्नो वारीमा कम्पोष्ट मल वनाउने खाडल तयार गरि कम्पोष्ट मल बनाई प्रयोग गर्न थालि सकेका छन् ।

१०. पशुमूत्र सदुपयोग अभियान

यस क्रियाकलाप अन्तरगत प्रत्येक समूहमा स्थलगत अभ्यास सहितको पशुमूत्र संकलन तथा सदुपयोग सम्बन्धि तालिम संचालन गरिएको थियो । तालिमकै अवधिमा किसानहरूको घर गोठमानै पुगेर व्यापक अनुगमन गरि किसानहरूलाई मूत्र संकलन गर्न उत्प्रेरित गरिएको थियो । यसरी उत्प्रेरित गर्दा परियोजना क्षेत्रमा २७६ किसानहरूले आफ्नो गोठमा पशु मूत्र संकलन खाडल निर्माण गरि प्रयोग गर्न थालेका छन् । मूत्र संकलन र सदुपयोग गर्ने १५ समूहका ७७ जना उत्कृष्ट किसानहरूलाई सपुरस्कार स्वरुप मूत्र संकलन गर्ने ड्रम वितरण गरिएको थियो । उक्त पुरस्कार वितरण कार्यक्रममा कृषि विकास कार्यालयका विरिष्ठ कृषि विकास अधिकृत यामनारायण देवकोटा तथा सेवा केन्द्रका जेटि जेटिएहरूको उपस्थितिमा सम्पन्न गरिएको थियो । नुवाकोट गा.वि.स.को फुलबारी कृषक पाठशालाका उत्कृष्ट कृषकहरूलाई NARDF का कृषि अधिकृत डा. प्रवेज आलमको उपस्थितिमा पुरस्कार वितरण गरिएको थियो ।

११. कोशेवाली खेती कृषक समुह तालिम

आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न १५ समूहका सबै कृषकहरूलाई समूह स्तरमा माटोको गुणस्तर कायम राख्न

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

कोशेवालीको महत्व तथा भूमिका विषयक तालिम प्रत्येक समूहमा सन्चालन गरिएको थियो । तालिम पश्चात सबै कृषकहरूलाई आफ्नो वारीमा खेती गर्नको लागि चौमासे सिमी र सर्लाही लोकल बोडी जातको कोशेवालीको विउ प्रत्येक समूहका किसानहरूलाई वितरण गरिएको थियो । आयोजना अवधिमा कृषकहरूलाई आवश्यक पर्ने प्राविधिक सहयोग कृषि सेवा केन्द्र ढिकुराका प्राविधिक वाट उपलब्ध गराउने गरिएको थियो । उक्त जातका सिमी तथा बोडी कृषकहरूले आफ्नो वारीमा रोपण गरि उत्पादन लिई सकेका छन् । किसानहरूले कोशेवाली खेतीको महत्व बुझेर उत्साहित भई आ-आफ्नो वारीमा कोशेवाली खेती गरि रहेका छन् ।

१२. कृषकको अगुवाईमा नतिजा प्रदर्शन

यस क्रियाकलापलाई २ प्रकारले सन्चालन गरिएको थियो । प्रथम खण्डमा मकै चित्र घुसुवा कोशेवाली खेती सम्बन्धी नतिजा प्रदर्शन गरिएको थियो भने दोश्रो खण्डमा बारीमा ३ खेती प्रणाली (मकै-चौमासे सिमी-आलु) को नतिजा प्रदर्शन प्लट सन्चालन गरिएको थियो ।

मकै भित्र घुसुवा कोशेवाली खेती गर्ने २२५ किसानहरूलाई आ-आफ्नो गा.वि.समा १/१ दिन मकै भित्र घुसुवा कोसेवाली खेतीको व्यवहारीक ज्ञान र यसवाट हुने फाईदा सम्बन्धि, १/१ दिन सैद्धान्तिक तालिम प्रदान गरिएको थियो । तालिम पछि किसानहरूलाई मकैको लागि देउती र चामासे सिमीको विउ वितरण गरि खेती गर्न लगाइएको थियो । आयोजना अवधिमा किसानहरूलाई मकै भित्र घुसुवा कोशेवाली खेतीको लागि आवश्यक पर्ने प्राविधिक सहयोग सल्लाह आयोजना प्रमुख, कृषि सेवा केन्द्र ढिकुराका जे.टि/जे.टि.ए बाट उपलब्ध गराउने गरिएको थियो । किसानहरूले कोशेवाली खेतीको महत्व बुझेर उत्साहित भई आ-आफ्नो वारीमा मकै भित्र कोशेवाली खेती गरि रहेका छन् ।

त्यस्तै बारीमा ३ खेति प्रणाली (मकै-चौमासे सिमी-आलु) को लागि प्रत्येक समूहका ५/५ जना गरि जम्मा ७५ जना किसानहरूलाई वारीमा माटोको गुणस्तर नविग्रने गरी कसरी ३ खेती गर्न सकिन्छ भन्ने बारेमा व्यवहारीक तालिम गा.वि.स स्तरमा १/१ दिनको सन्चालन गरिएको थियो । उक्त तालिमको सहजीकरण आयोजना प्रमुख र कृषि सेवा केन्द्र ढिकुराका जे.टि/जे.टि.ए भएको थियो । तालिम पछि किसानहरूलाई आवश्यक मकै, सिमी र आलुको विउ वितरण गरिएको छ । किसानको जमिनमा समस्या देखिएमा स्थलगत रूपमानै प्राविधिक सरसल्लाह पनि दिने गरिएको थिए । तालिम प्राप्त किसानहरूले तालिममा सिके अनुसार आ-आफ्नो बारीमा मकै खेति रोपण गरि तिन खेति प्रणाली नियमित रूपमा गरि थप आम्दानी लिन सफल भएका छन् ।

१३. कृषक अनुभव आदान प्रदान प्रदान कार्यक्रम

यस क्रियाकलाप अन्तरगत परियोजना सन्चालन भएको ३ गा.वि.समा प्रत्येक वर्षको अन्तिम चौमासिकमा किसानहरूको विचमा अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रम आयोजना गरि संचालन गरिएको थियो । १५ समूहका किसान प्रतिनिधिहरू स्थानिय राजनैतिक पार्टीका प्रतिनिधिहर सहभागि रहेको कार्यक्रममा किसानहरूले आफ्ना अनुभवहरू प्रस्तुत गरेका थिए । आयोजनाको अन्तिम वर्षको अन्तिम चौमासिकमा आयोजना भएको अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रममा कृषकसमूहहरूले आफुले गरेको कृयाकलापहरूको लिखित रूपमा प्रस्तुतिकरण गरेका थिए ।

कार्यक्रम किसानहरूको लागि अति प्रभावकारी रहेको "किसानहरूको घरघर तथा जमिनमानै गएर किसानहरूलाई सिकाउने कार्य सबै भन्दा स्वागत योग्य भएको" किसान तथा राजनैतिक प्रतिनिधिहरूको भनाई रहेको थियो ।

किसानहरूको केहि अनुभव

- पिसाब संकलन तथा सदुपयोग गर्दा विकासेमल (युरिया) नचाहिने रहेछ ।
- घर वरिपरि पाईने जडिबुटीद्वारा जैविक विषादि बनाएर रोग किरा नियन्त्रण गर्न सकिने हुदा आफुहरू दंग भएको अनुभव पनि किसानहरूले सुनाएका थिए ।

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

१४. जिल्ला स्तरिय समन्वय बैठक

यस क्रियाकलाप अन्तरगत जिल्ला विकास समिति, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, जिल्ला भू संरक्षण कार्यालय, राज नैतिक पार्टीका प्रतिनिधिहरु, महिला विकास कार्यालय, पशुविकास कार्यालय तथा साभेदार संस्थाका प्रतिनिधिहरु, कृषक समुहका प्रतिनिधि पदाधिकारीहरुको वार्षिक रुपमा समन्वय बैठकको आयोजना गरि आयोजनाका उपलब्धीहरु कसरी प्राप्त गर्न सकिन्छ, कस्को के भूमिका हुन्छ आदि वारेमा छलफल तथा अन्तरक्रिया गरि, प्राप्त सुझावका आधारमा आयोजनाका गतिविधिहरु सन्चालन गर्ने गरिएको थियो ।

जिल्ला स्तरिय समन्वय बैठकको दृश्य

१५. संचार माध्यमबाट प्रचार प्रसार

आयोजनाका गतिविधि तथा भएका उपलब्धीहरुलाई स्थानीय एफ.एम.हरुबाट प्रसारण भई रहेको तथा स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरका पत्र पत्रिका वाट प्रकासित भई सकेको छ । अर्घाखाँची जिल्लाका विभिन्न सन्चार माध्यम एवं गृहमा कार्यरत पत्रकारहरुलाई आयोजना क्षेत्रको नियमित रुपमा स्थलगत अवलोकन भ्रमण गराइएको थियो ।

१६. श्रव्य दृश्य सामग्री उत्पादन र प्रसारण

यस कृयाकलाप अन्तरगत अन्तरगत संचालन गर्ने क्रियाकलाप, संचालित क्रियाकलापबाट पारेको प्रभाव र किसानहरुमा आएको परिवर्तन प्रष्टाउन सक्ने गरि एउटा भिडियो तयार पारी स्थानीय केवल वाट प्रसारण गरि सकिएको छ । साथै आयोजनाका गतिविधि, उपलब्धी, सिकाईलाई समेटी एक पुस्तिका तयार पारी वितरण समेत गरि सकिएको छ ।

१७. अनुगमन तथा मुल्यांकन

यस क्रियाकलाप अन्तरगत जिल्ला विकास समिति, जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, जिल्ला भू संरक्षण कार्यालय, राजनैतिक पार्टीका प्रतिनिधिहरु, महिला विकास कार्यालय, पशु विकास कार्यालय तथा साभेदार संस्थाका प्रतिनिधिहरुले सयुक्त रुपमा आयोजना क्षेत्रको अनुगमन गर्ने गरिएको थियो । राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोषबाट डा. परवेज आलम समेतले आयोजनाको स्थलगत अनुगमन गर्नु भएको थियो । त्यसै गरी आयोजनाको अपेक्षित उपलब्धीहरु के कति प्राप्त भए सो वारेमा समुह समुहमा छलफल गराई मुल्यांकन गरिएको थियो । आयोजनाको अन्तिम मुल्यांकन तथा प्राविधिक प्रतिवेदन प्रकाशन समेत गरिएको छ ।

परिवेदन क्षेत्रको अनुगमनको क्रममा अनुसन्धान टोली

१. कृषि भूमिको माटो संरक्षण तथा सुधार सम्बन्धमा आम किसानहरुमा ज्ञान, सिप, प्रविधिको विकास विकास भएको छ ।
२. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न ७५ किसानहरुले आफ्नो वारीमा जीवित आली निर्माण गरेका छन् । घाँसे हार लगाएका जमिनको ढिक करिब ९" देखी १८" सम्मको पाटाको आकार लिएको छ । जसले गर्दा जमिनको माटो वगेर जानवाट जोगिएको छ ।
३. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न १२५ जना किसानहरुले आफ्नो वारीमा जीवित आली बन्ने गरी कोशेवाली जातका ढालेघांस तथा भुईं घांस रोपण गरेका छन् । नेपिएर रोपणवाट मात्र निर्मित आलीवाट

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

पनि प्रतिवर्ष ५० सेन्टिमिटर जमिन उकासिने र ५० से.मी. काल्नी निस्कने रहेछ ।

४. आयोजनाले प्रत्यक्ष रुपमा समेटेका कृषकहरुको वारीमा माटो परिक्षण गर्दा आयोजनाको अन्त्यमा मध्यम स्तरको अम्लियपना भएका जमिन सामान्य स्तरमा र न्यूनताको अवस्थामा देखिएका NPK and Organic Matter मा सुधार भई मध्यय स्तरमा पुगेको पाईएको छ ।
५. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न २८२ जना किसानहरुले आफ्नो गोठमा पशुमुत्र संकलनको लागि खाडल निर्माण गरि पशु मुत्रको संकलन गरी आफ्नो वारीमा प्रयोग गर्न थालेका छन् ।
६. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न ४५ जना किसानहरुले आ-आफ्नो मलखादमा मललाई घाम पानी वाट सुरक्षा प्रदान गर्न छांना वनाई गोठेमलको व्यवस्थापन गरि प्रयोग गर्न थालेका छन् । त्यस्तै अन्य किसानहरुले पनि गोठेमल व्यवस्थापनको महत्व बुझि घाम पानीवाट बचाउन छांना वनाउन उत्साहपूर्वक लागेका छन् ।
७. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न १२८ जना किसानहरुले आफ्नो वारीमा कम्पोष्ट मल वनाउन खाडल तयार गरि कम्पोष्ट मल वनाई प्रयोग गरि रहेका छन् ।
८. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न २७८ जना किसानहरुको गोठेमलमा उपलब्ध हुने नाईट्रोजनको मात्रामा वृद्धि भएको छ ।
९. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपले संलग्न १४५ जना किसानहरुले अव्यवस्थित रुपमा राख्ने गरेको गोठेमल संरक्षण, वेवास्ता गरी खेर फाली रहेको पशुमुत्रको संकलन गर्ने त्यसलाई मल वा जैविक विषादीको रुपमा सदुपयोग गर्न थालेका छन् । यसवाट माटोमा मुख्य खाद्य तत्वको नियमित आपूर्ति व्यवस्थामा सुधार हुन थालेको छ ।
१०. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न २७८ किसानहरुले आफ्नो वारीमा वर्षको एकपटक २ रोपनी जमिनमा कोशवाली खेती लगाई उत्पादन लिने वानीको विकास भएको छ ।
११. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न २७८ किसानले आ-आफ्नै कम्तिमा १ रोपनी जमिनमा वर्षमा १ पटक घुसुवा कोशे वाली (सिमि, बोडि, भट्मास) खेती लगाई उत्पादन लिने खालको वाली प्रणाली अपनाएका छन् ।
१२. आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न १७० किसानले १/१ रोपनी पाखो वारीमा माटोको गुणस्तर नविग्रने गरि मकै-सिमि-आलुको खेती गरि वारीमा पनि ३ खेती प्रणालीको खेती प्रविधी अपनाई रहेका छन् ।
१३. स्थानिय तथा राष्ट्रिय संचार माध्यमले आयोजनाका सफल उपलब्धिहरुको प्रकासन तथा प्रसारण गरि रहेका छन् ।
१४. आयोजना क्षेत्र वाहिरका किसानहरुले माटोको गुणस्तर सुधार गर्न, क्षयिकरण हुन बाट जोगाउन के गर्न सकिन्छ भनेर सोध खोज गर्न थालेका छन् ।
१५. आयोजनाले नसमेटेका कृषक समुहका ७५ जना कृषकहरुले आफ्नो गोठमा भएको गोठेमल सुधार र पशुमुत्रको सदुपयोग गरेका छन् ।
१६. आयोजना क्षेत्रका किसानहरुले देखाएको उत्साहवाट अभिप्रेरित भई कृषि विकास कार्यलय अर्घाखांचीले जिल्लाका अन्य गाविसमा पनि पशुमुत्र संकलन तथा सदुपयोगको लागि तालिमहरु पनि संचालन गरि कृषकहरुलाई उत्प्रेरित गरि रहेको छ ।

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

४. नयां प्रविधिको अनुसरण तथा उद्देश्य प्राप्तीको सम्भावना

यस आयोजनाले कृषि समूहमा आवद्ध भई परम्परागत रुपमा खेती प्रणाली गरि रहेका किसानहरूलाई संलग्न गराई क्षति ग्रस्त कृषि भूमिको व्यवस्थापनद्वारा उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि हुने खालको खेती प्रणालीको अवलम्बन गर्ने परिपाटी स्थापित गराईएको छ । समूह किसानहरूलाई परम्परागत रुपमा ठुला पाटाहरूमा खेती गर्नु भन्दा सानोपाटा बनाई खेती गर्दा हुने फाईदा, जीवित आलीको निर्माण र यस्ले पार्ने प्रभाव, ३ खेती प्रणालीको महत्व, कम्पोष्ट/गोठेमल तथा पशुमुत्रको सदुपयोग गरी खेती गर्दा हुने उत्पादन वृद्धि वारेमा सहजीकरण गर्दा किसानहरू उत्साहित भएका थिए । यसरी नयां खेती प्रविधी र क्षति ग्रस्त माटोको व्यवस्थापन सम्बन्धी कृषाकलापहरू संचालन गरे पछि अन्य कृषक समूहका किसानहरू पनि सो प्रविधि प्रयोग गर्न लायतित भएका छन् । क्षति ग्रस्त कृषि भूमिको व्यवस्थापन गरि कृषि वस्तुको उत्पादन र जमिनको उत्पादकत्व वढाउने कृषाकलापको कारणले कृषकहरूको जमिनको उत्पादकत्व वढदै गएको किसानहरूले अनुभव गर्न थालेका छन् । आयोजनामा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न किसानहरूले ठुला वारीका पाटाहरूलाई खण्डीकरण गरि स साना पाटामा खेती गर्दा सजिलो र फाईदा हुने कुरा बुझी सकेका छन् ।

त्यसै गरी क्षतिग्रस्त कृषि भूमिको व्यवस्थापनद्वारा उत्पादन र उत्पादकत्व वढाउने स्थानिय गा.वि.स तथा राजनैतिक पार्टीहरूले पनि सहयोग गरिरहेका छन् । सो कार्यक्रमलाई निरन्तररुपमा संचालन गर्नको लागि गा.वि.स स्तरिय कृषक संजालहरू क्रियाशिल रहेका छन् ।

५. आयोजनाका सरोकारवालाहरूले पहिचान गरेका संभाव्य प्रभावका मुख्य सुचकहरू

१. भिराला गराहरूलाई खर्च नगरिकनै पनि जिवित आलि मार्फत सजिलै गढा तयार हुने हुनाले अहिले किसानहरूले व्यापक रुपमा जिवित आलि निर्माणलाई जोड दिई रहेका छन् ।
२. सुख्खा बारीमा पनि ३ खेति गर्न सकिने रहेछ भन्ने किसानहरूमा विश्वास वढेको छ ।
३. जैविक विषादी मार्फत रातो कमिला हट्छ भन्ने कुरामा पनि विश्वस्त रहेका छन् ।
४. गहुंतको प्रयोग गरे पछि युरियाको आवश्यकता नपर्नेमा किसानहरू आत्म विश्वासका साथ कुरा गर्न थालेका छन् ।
५. जैविक विषादीको प्रयोग गरे पछि रासायनिक विषादीको आवश्यकता नपर्नेमा पनि किसानहरू विश्वस्त देखिन्छन् ।
६. रासायनिक मल र विषादी प्रयोग नगरीकन पनि व्यवशायिक रुपमा ताजा तरकारी खेती गर्न सकिन्छ भन्ने किसानहरूमा दृढ विश्वास छ ।
७. कम्पोष्ट मलको प्रयोग तरकारी खेतिको लागि निकै उपयोगि छ भन्ने कुरालाई जोड तोडका साथ उठाउन थालेका छन् ।
८. व्यवस्थित तरिकाले कम्पोट राख्न सकियो भने सल्लाको पात पनि ३ महिना मै कम्पोष्ट बन्ने कुरा किसानहरू दाविका साथ भन्ने गरेका छन् ।
९. मलखाद व्यवस्थापन गर्दा मल राम्रो कुहिने र बोक्न सजिलो हुनेमा कृषकहरू विश्वस्त छन् ।

६. पछि गर्नु पर्ने प्रस्तावित कार्यहरू (Proposed Follow-up)

आयोजना क्षेत्र क्षतिग्रस्त भूमिको व्यवस्थापनको लागि एक नमूना स्थलको रुपमा विकास भई रहेको छ । आयोजनाले माटोको व्यवस्थापन गरि माटोको क्षति हुन वाट जोगाउने, माटोको उत्पादकत्व र उत्पादन वृद्धि जस्ता कृषाकलाहरू संचालन गरेको थियो यस्को दिगोपनको लागि प्रत्येक गा.वि.स.मा कृषक संजालहरू सक्रिय रुपले लागेका छन् । सो संजालको संस्थागत विकास गराउन, माटो व्यवस्थापन सम्बन्धी थप प्राविधिक ज्ञान, सिप भएको प्राविधिक जनशक्ति विकास गराउने खालको थप कार्यहरू गर्न आवश्यक छ । यस संस्थाले सो "कृषक संजाल" को संस्थागत विकास तालिममा श्रोत व्यक्ति को सहयोग गर्न वचनवद्ध भई सकेको छ ।

त्यसै गरी सो क्षेत्रका किसानहरूलाई आवश्यक प्राविधिक सहयोग गर्न कृषि सेवा केन्द्र ढिकुरामा जैविक कृषि

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

सम्बन्धी विशेष ज्ञान, सिप भएको प्राविधिकको नियमित उपस्थितिको सुनिश्चितता गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।
नेपालमा जैविक उत्पादनको पर्याप्त संभावना छ । विभिन्न ठाउँमा जैविक उत्पादन पनि भई रहेको छ । जैविक उत्पादनको प्रमाणीकरण व्यवस्था पनि शुरु भई सकेको छ । त्यसकारण आयोजना क्षेत्र र त्यस वरपरको जैविक उत्पादनको प्रमाणीकरणको व्यवस्था पनि गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

७. सिकाएका पाठ

१. आयोजना शुरुआत गर्दा समूहको पहिचान कृषि विकास कार्यालयमा दर्ता भएका किसान समूहहरू मध्येबाटै कृषि विकास कार्यालय र कृषि सेवा केन्द्रका प्राविधिकहरूको राय सुझाव अनुसार गरिएको थियो । यसरी समूह छनौट गर्दा कृषि विकास कार्यालयसँग राम्रो सम्बन्ध विकास भई, समन्वय, सहकार्य र सहयोग प्राप्त गर्न संभव हुने रहेछ ।
२. जिल्ला स्तरीय कार्यक्रममा किसानहरूको सहभागिता गराउंदा विकास निर्माणका नीति निर्माताहरूसँग किसानहरूको सिधा सम्पर्क भई योजना निर्माणको वेला वास्तविक किसानहरूको आवाजले मान्यता पाउने रहेछ ।
३. कृषक समूहका साभ्ना मञ्च बनाई सोही मञ्चको तर्फबाट स्थानीय सरकारको रुपमा रहेको गाउँ विकास समितिको योजना तर्जुमाको वेलामा प्रतिनिधि पठाउंदा किसानहरूको आवाजले मान्यता पाउने रहेछ ।
४. महिलाहरू सधैँ कृषि कर्ममा संलग्न भई रहने हुनाले तालिम गोष्ठीहरूको सिकेको सिप, प्रविधि पुरुषको तुलनामा महिला किसानहरूले बढि प्रयोगमा ल्याउने रहेछन् ।
५. कार्यक्रम महिलाहरूको नेतृत्वमा संचालन गर्दा दिगो र प्रभावकारी हुने रहेछ । पुरुषले तालिम लिएर गए पछि घरमा लागु नगर्ने तर महिलाले सिकेका कुरा घरमा पनि लागु गर्ने रहेछन् ।
६. महिलाहरूले घर परिवार संग पनि सल्लाह र छलफल गर्ने भएको हुनाले घरका अन्य सदस्यले पनि सहयोग गर्न तयार हुने रहेछन् ।
७. प्राविधिक तथा सहजकर्ताले सिकाएका कुराहरू पुरुषको तुलनामा महिलाहरूले बढि विश्वास गर्ने रहेछन् ।

८. प्रकासन तथा सम्पर्क

आयोजना समाप्ति पछि आयोजना सम्पन्न प्रतिवेदन र प्राविधिक प्रतिवेदनलाई एउटै पुस्तीकाका रुपमा प्रकाशित गरी वितरण गरिएको छ । आयोजनाका प्रगति/उपलब्धिहरूलाई स्थानिय अर्घाखांची एफ.एम. तथा देउराली एफ.एमले आयोजनाको शुरुवात देखी नै साप्ताहिक रुपमा प्रसारीत कार्यक्रम वाट प्रसारण गरि आएको छ । यसै गरी अर्घाखांची डट कम अनलाईन पत्रिकाले पनि आयोजनाका गतिविधीहरूलाई नियमित रुपमा प्रकाशन गर्ने गरि आएको छ ।

यस आयोजनाको दीगोपनाकोलागि पत्येक गा.वि.स.मा गठन भएको गाविस स्तरिय कृषक संजाल कृयाशिल रहेको छ । सो संजालले किसानहरूलाई माटोको व्यवस्थापन, जीवित आली निर्माण, गोठेमल तथा कम्पोष्ट मल को उत्पादन तथा प्रयोग, कोशेवाली खेती सम्बन्धी कृयाकलापहरू गाविस भरिनै सन्चालन गर्ने र माग सुचना प्रदान गर्ने, आवश्यक पर्ने वीड विजनको व्यवस्था र उत्पादित वस्तुको वजार व्यवस्था गर्ने उद्देश्य लिएको छ ।

आयोजनामा संलग्न विशेष व्यक्तित्वहरू

- श्री सदानन्द जैसी, आयोजना प्रमुख
- श्री टीकाराम भूसाल, टिम लिडर
- श्री शम्भु पोखरेल, स्थानिय साभ्नेदार निकाय
- श्री बलराम घिमिरे, कृषि प्राविधिक, कृषि सेवा केन्द्र, ढिकुरा
- श्री मनिषा ठकुरी, वरिष्ठ सामाजिक परिचालक
- श्री ढुण्डिराज ज्ञवाली, अध्यक्ष जिल्ला सहकारी संघ
- श्री शर्मिला पोखरेल, सदस्य जिल्ला सहकारी संघ
- श्री माया रायमाझि, सदस्य जिल्ला सहकारी संघ

Handwritten signatures and marks at the bottom of the page, including a large signature on the left and a smaller one on the right.